

Blaženka Martinović

Odjel za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

I. M. Ronjgova 1, HR-52100 Pula

bmartino@unipu.hr

KLAIĆEV PEDAGOŠKI POKUŠAJ U AKCENTOLOGIJI

Brojni naglasni „tipovi” prvi put detaljno popisani u radovima Đ. Daničića bili su povod mnogim akcentološkim radovima u XX. st. Cilj im je prije svega bio učiniti naglasnu tipologiju jednostavnijom i preglednijom te upozoriti na (ne)aktualnosti naglasnih uzoraka koji su se dugo prepisivali i prenosili u literaturi. Šireuporabno neprimjenljiva Daničićeva naglasna tipologija bila je povod i Klaićevu (1963.) pokušaju smanjenja broja tipova, i to polazeći od proklize, osvrćući se na povijest jezika i na dijalekte. Prenošnje naglasna na proklitiku zahtijeva dobro poznavanje povijesti jezika tako da se to sažimanje ne doima šire uporabljivim, no svakako otvara pitanja kojima se i danas bavimo, a to je pitanje (ne)prenošenja naglasna na proklitiku i pitanje broja uzoraka promjenljivoga naglasnoga tipa. Analizom Klaićeve naglasne tipologije, koja se nameće iz njegovih radova, želimo pokazati koliko je odmaknula od Daničićeva tipologiziranja i koliko je bliska današnjim prikazima.

Uvod

Propis kao posljednja dionica svakoga normiranja, pa onda i naglasnoga, odnosi se na dvije skupine pravila: na opća naglasna pravila (raspodjelna, glasovna, općeparadigmatska, tvorbeni) i na naglasnu tipologiju (koja se nameće kao ostatak svega onoga što nije pokriveno konstantama u fleksiji ili tvorbi). Tipovi da bi bili valjani moraju biti logički neproturječni, iscrpni bez ostatka i jednostavni¹, a upravo je potonje dosad bilo najteže postići u pregledima tipova (jer ju je počesto potirala preopširnost). Pedagoški pokušaji u akcentologiji od-

¹ Usp. R. Katičić 1967: 6; I. Zoričić 1990: 53.

nose se upravo na prikaz naglasnih tipova, naime riječ je o modelskim prikazima koji pripadaju *jeziku kao sustavu*, a konkretiziraju se normiranjem, tj. razvrstavanje riječi/naglasnih jedinica u pripadajuće uzorke pripada *jeziku kao standardu*. Razvrstavanje riječi u modele tako nije konačno, riječi sele iz preinake u preinaku ovisno o vremenu o kojemu se govori (nekada je, primjerice, imenica *kŕpelj* bila naglasno promjenljiva) ili stilu kojim se govori (neutralno *festivāl – festivāla* : razgovorno *fĕstivāl – fĕstivāla*). O razvrstavanju korpusa po uzorcima kao procesu normiranja svjedoči i Klaić izdvojivši primjerice imenice *činnovnik, govornik, poslanik* i *stanovnik* iz uzorka *držāvnik* i uključivši ih u uzorak *gospòdār*.

U normativnim previranjima XX. stoljeća počesto se govorilo o „pojednostavnjivanju sustava” jer su se prepoznavale raspodjele i uočavali uzorci koji nisu živjeli i u uporabi, posebice se to odnosilo na intersilabičke alternacije L jd., G mn. i DLI mn. (*na isповijĕdi, rogòvā, golubòvima* i sl.). Danas su takve alternacije u standardu potisnute u stilsku pričuvu, a zamijenile su ih endosilabičke stalnosti. Pojavnosti na koje se upozoravalo bile su u skladu s lingvističkom evolucijom, no jezična ekonomija ne znači samo dokidanje preinaka, naime ponekad se naglasne smjene čuvaju da bi se ujednačili likovi u istome obliku (a ne u cijeloj paradigmi), posebice je to vidljivo u G mn. imenica (*kòrito — kòritā*, pri čemu silazni ton preteže u G mn.).

Knjiga Bratoljuba Klaića *Naglasni sustav standardnoga hrvatskog jezika* (postumno objavljena 2013.) predstavlja opis hrvatskoga naglasnog sustava nastao prije više od 50 god., zastario u nekim dijelovima, no danas nam je vrijedan prilog za proučavanje razvoja upravo naglasne tipologije i vrijedno ga je usporediti s današnjim propisom koji se nameće iz gramatika, rječnika i zasad jedinoga naglasnoga priručnika *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku* (Vukušić, Zoričić i Grasselli-Vukušić 2007). Klaićevi su prilozi o naglasku karika između kodificirane naglasne norme s početka prošloga stoljeća i hrvatske uporabne naglasne stvarnosti ukoričavane početkom ovoga stoljeća. Koliki su odmaci, pokazat ćemo u redcima što slijede.

Naglasna tipologija prije i poslije Klaića

Brojni su naglasni uzorci zajednička crta gotovo svim radovima o naglasnoj tipologiji prošloga stoljeća. U starijim pregledima naglasne tipologije ne izdvajaju se riječi koje ne mijenjaju naglasak u zasebne cjeline, pa je tako bilo i u Klaića, radi preglednosti razvrstavaju se naglasno nepromjenljive riječi prema broju slogova i rodu imenice. Tako su razvrstavane primjerice imenice *mājstor*,

vjētar, brātić, pūtnīk, nārod, učitelj, ōbrtnīk, dr̄žāvnīk, kūća, pōstelj, ljubav, djēvojčād, jēlo, nāsēlje i sl. iako im je svima zajednička naglasna stalnost u paradigmi. Ne uzimajući u obzir broj slogova, jednako se naglasno ponašaju i imenica *būbanj* i imenica *zēc*, obje sustavno krata naglasak pred množinskim morfemom *-ov/-ev-* (*būbnjevi, zēcēvi*). Nije nužno razdvajati ni imenice *život – živōta* i *podmuklac – podmuklāca*, ni imenice *kōvāč – kovāča* i *gospōdār – gospodāra*, no to se ipak redovito činilo. Trosložne imenice muškoga roda Klaić je, primjerice, razvrstao u 36 različitih naglasnih „tipova”, s obzirom na vrstu naglasaka i zanaglasnu dužinu, a riječ je o imenicama koje ne mijenjaju naglasak u paradigmi i mogu se sve svrstati u jedan, nepromjenljivi naglasni tip, kao što se pokušalo i s četverosložnim i višesložnim imenicama, koje Klaić više ne razvrstava u „tipove”. Pri grupiranju uzoraka Klaić je, kao i ostali, uzimao u obzir i zanaglasne dužine pa su primjerice *život – živōta* i *lāžōv – lažōva* ili *gūštēr – gūštēra – gūštērovi* i *gōlūb – gōlūba – gōlūbovi* odvojeni tipovi. Svakako je bilo dobro što su se zanaglasne dužine padežnih nastavaka izdvojile u opće pravilo. Zbog toga općeg pravila trajanje mijenja imenica ženskoga roda *ckā* (daska) – *ckē – ckōm*, kao što se događa i u G mn. imenica pred množinskim nastavkom: *kūćā, ženā* i sl. Ni Klaić nije izbjegao brojnost „naglasnih tipova”, samo za imenice ima ih 138, a sveukupno 227 „tipova”, tj. uzoraka.

Brojnost tipova uočena je kao pedagoški problem već u prvome detaljnome popisu naglasnih tipova Đ. Daničića. Rezultat je to metodologije u kojoj se prednost davala broju slogova, promjeni naglasaka u paradigmi i pojavi zanaglasne dužine. Ukupno je Daničić zabilježio oko 250 tipova/uzoraka imenica, tj. 450 „tipova” ukupno (u skladu s mladogramatičarskim učenjem, tj. gomilanjem podataka iz novoštokavskoga dijalektnog idioma). Temelji koje je udario Daničić dugo su u literaturi bili stabilni i nepoljuljani. Karadžićevom rječničkom i naglasnom građom poslužio se i A. Pavić (1881.) te je došao do sličnih tipoloških rješenja kao i Daničić, no učinio je i nekoliko pomaka. Njegovo je polazište bilo naglasno ponašanje i raspodjela naglasaka, a ne morfološki kriteriji (pr. podjela imenica po rodovima), pa se to odrazilo i na konačni broj od 280 „tipova” imenica (po ondašnjoj terminologiji).² Vrijednost je njegova rada u tome što je prvi započeo izdvajati opća pravila i time dao buduće smjernice razvoja na polju tipologije.³ Šireuporabnu vrijednost naglasne tipologije koju je ponudio A. Belić potire, kao poslije i u B. Klaića, uvođenje dijakronijskoga gle-

² U istome su „tipu” primjerice imenice *drug, tijelo, priča* jer im je naglasak nepromjenljiv.

³ Primjerice izdvaja opće pravilo o dugim nastavcima („sporednom akcentu”) u G mn., zatim o zanaglasnoj dužini („sporednome akcentu”) u G i I jd. Sveobuhvatnost njegove tipologije ogleda se i u impozantnome naglasnom korpusu.

dišta.⁴ Daničićovo je naglašivanje našlo mjesta i u gramatikama „hrvatskih vukovaca” pa tako i u gramatici T. Maretića, pojednostavnjena tipologija i u gramatici Brabeca-Hraste-Živkovića te knjizi J. Matešića *Der Wortakzent in der Serbokroatischen Schriftsprache*⁵. J. Matešić vrlo je zorno prikazao tipologiju (oko 70 imeničnih uzoraka), no nije bio uspješan u racionalizaciji jer nije izdvajao zanaglasne dužine i naglasak G mn. Pisci gramatika, općenito, daju nesustavne naglasne preglede, bez jasna tipološkoga kriterija i iscrpna prikaza. Tipologiju u pravome smislu (koja zahtijeva mjerila, obuhvaća cjelinu sustava, iscrpno prikazuje uzorke naglasnog ponašanja, a po mogućnosti i korpus) u gramatičkim prikazima, kakve imamo sve do danas, i ne očekujemo.

Tipologija je utkana u gramatike preko morfologije riječi, kao i paradigmatski naglasak unutar općih pravila. Osnovna je razlika između tih pravila što su tzv. opći naglasci (tj. preinake) predvidljivi, jer su konstante u fleksiji i tvorbi, za što nije nužno uvoditi novi tip/uzorak/jedinicu, a tipološki nisu. Općom se naglasnom normom, morfološko-tvorbena uvjetovanom, smatraju ona naglasna pravila koja u morfološkim paradigmama i tvorbi riječi određuju naglasak bez obzira na onaj u polaznome obliku. Evo kraćega pregleda: zanaglasne leksičke dužine (GI jd. imenica e-vrste; G mn. svih imenskih riječi), predvidljiv naglasak u V jd. (pretežno čelni (*žěno*, *čđvječe*)), isti naglasak NV mn. imenica (*žěne*), uzlazni ton u L jd. jednosložnica i nekih dvosložnica za neživo (*u grădu*, *u stvări*, *u komădu*), predvidljiv naglasak u G mn. (u kojemu se bistri, uz duljenja, silaznost ili nepromijenjen naglasak (*žěnă*, *jězîkă*, *nărôdă*)⁶, uzlazni ton u DLI mn. imenica koje u G mn. završavaju uzlazno na slogu pred nastavkom (*ôčîjŭ – ôčîma*; *sătî – sătîma*); duljenje sloga pred skupom sa sonantom (*stărac – stărca*), *kraćenje u zamjenu* u jedninskoj paradigmi imenica srednjega roda (*dîjéte – djéteta*) te u N mn. imenica muškoga roda (*grăd – grădovi*). Takva pravila nalazimo i u drugim vrsta riječi: zanaglasne dužine prezentskih nastavaka, određenih oblika pridjeva, predvidljivi naglasci komparativa i superlativa i sl. Izuzimanjem preinaka po općim pravilima, tipološka su pravila onda ona koja vrijede samo za promjenljivi tip – tip s nepredvidljivim preinakama na sinkronijskoj razini. Začetke takva gledanja na tipologiju nalazimo u radovima J. Hamma, B. Finke, S. Babića, M. Mogu-

⁴ Naglasak se pr. imenica dijeli u dvije grupe: na imenice sa starim silaznim naglascima u kosim padežima na prvome slogu i sa starim naglaskom na drugim. Naglasak imenica ženskoga roda podijelio je u tri grupe, i to na one koje su imale stari naglasak na kraju u N jd., trosložne koje su imale naglasak na srednjem slogu i na dvosložne i višesložne koje su imale naglasak na početnome slogu riječi.

⁵ S. Babić smatra da je to jedini potpun prikaz koji se može usporediti s onim Daničićevim (jer se u gramatikama ne može tražiti iscrpnost), no dodaje i da činjenično stanje Matešić ne prikazuje u pravome svjetlu (Babić 1981a: 342).

⁶ Usp. B. Martinović 2011.

ša, S. Vukušića, pa i B. Klaića. J. Hamm u *Kratkoj gramatici hrvatskosrpskoga književnog jezika* (1967.) sažimlje tipologiju donoseći opća pravila i šest promjena (opozicija) po padežima, i to opozicija N jd. i G jd., zatim V jd. u opoziciji prema ostalim padežima, G mn. prema ostalim padežima, također DLI mn. prema drugim padežima, jednina prema množini i na kraju opozicija D jd. i L jd. koja se sve više gubi. Drugi je Hammov pokušaj još precizniji, i to u gramatici na njemačkome jeziku *Grammatik der serbokroatischen Sprache*. Osnovno je polazište bilo da se različiti oblici naglasne raspodjele u riječi prvenstveno svrstavaju u tipove/podtipove po naglasnim kriterijima, a ne po morfološkim, što se i u suvremenim pokušajima smatra najboljim kriterijem. Godine 1968. u časopisu *Jezik* izlaze također važni članci o naglasnoj tipologiji kojima su autori S. Babić i B. Finka. B. Finka (1968.) izdvaja Hammov i Pavićev pristup naglasnoj klasifikaciji imenica kao onaj pravi: pri klasifikaciji najvažniji su naglasci, manje su važne dužine (jer podliježu općim pravilima), a najmanje su važne promjene uvjetovane fonemski ili morfološki te prokliza (suprotno Klaićevu pristupu). S. Babić (1968.) pokušao je smanjiti broj Daničićevih naglasnih tipova, s 252 (koliko ih je on izbrojio) na 54⁷, i to uvođenjem šest općih pravila (G mn., dužine u imenicama ž. r., duljenje pred sonantom, imenice na *-in*, na *-ost*), nakon što je sve „tipove” bez promjene naglaska uvrstio u jedan tip. S. Babić pokazao je da je smanjenje broja naglasnih tipova moguće, a da tipologija ostane donekle jednostavnom i primjenljivom. Pomacima koji su učinili B. Finka i S. Babić u normativnoj akcentologiji, i to u tipologiji, prethodio je dijalektološki rad M. Moguš (1966.) o čakavskoj akcentologiji. Naime, Moguš je dosljedno primijenio tipološko mjerilo po kojemu je pri određivanju naglasnih tipova najvažniji naglasak (tj. je li isti naglasak na istome mjestu, različit naglasak na istome mjestu, različit naglasak na različitome mjestu ili pak isti naglasak na različitome mjestu). Naglasni su „tipovi”, dakle, raspoređeni „od postojanosti akcenta i mjesta preko njihove djelomične promjenljivosti do potpune nepostojanosti.” (Moguš 1966: 63) S. Vukušić 70-ih i 80-ih godina prošloga stoljeća također preispituje tadašnju naglasnu normu i tipologiju nakon uspořádivanja uporabe s tzv. Daničićevim naglašivanjem. G. Neweklowsky (1975.) nudi nekoliko rješenja za smanjenje broja naglasnih preinaka u Daničića – opća fonološka i morfološka pravila trebaju biti nabrojena prije tipiziranja. Z. Vuković (1978.) posvetila se naglasnoj tipologiji glagola. D. Grečl (1981.) pedagoški je učinio (donekle) pristupačnijim hrvatsko naglašivanje naglasno klasificiraju-

⁷ S. Babić upozorava da je broj od 54 „tipa” na granici gdje sažetost i jednostavnost počinju prelaziti u svoju suprotnost (1981a: 344). S. Vukušić u svojim je radovima zabilježio 67 uzoraka naglasno-morfoloških paradigama pa zaključujemo da je šezdesetak uzoraka vjerojatno broj koji će u konačnici i prevagnuti ondje gdje se polazišta ne kompliciraju.

ći imenice u četiri naglasna razreda s obzirom na naglasak u G jd. te bazirajući se na predvidljivim naglasnim značajkama itd. Prepisivačka naglasna norma temeljena na Karadžić-Daničić-Maretićevu modelu bila je trajno poljuljana.

Tipologiji se pristupa iz sfere naglasaka, a morfološke značajke, kao što su broj slogova, tip fleksije ili rod imenice ostavljaju se postrani. Iz svega danas bistrimo tri naglasna tipa⁸: promjenljivi – s promjenom tona/trajanja/mjesta naglasaka (*stól – stòlovi; jùnāk – junáka; život – živòta...*) i nepromjenljivi – bez promjene tona/trajanja/mjesta naglasaka (*národ – národa*) te između njih jedan predvidljivo promjenljivi – s promjenom tona/trajanja (koji se dosad različito razvrstavao, gdjegdje i kao nepromjenljivi, pr. *stàrac – stârca; grád – gràdovi...*)⁹.

Izvorima smo pristupili upravo prema predloženoj modelu naglasnoga tipologiziranja: izuzeli smo sve predvidljive naglasne smjene. Naglasna tipologija tako postaje jednostavnijom i preglednijom te se više ne može govoriti o brojnosti i neizbrojivosti „tipova”. U suvremenim smo priručnicima prepoznali 17 uzoraka koji jasno oslikavaju podtipove imenica promjenljivoga naglasnog tipa.¹⁰ Promjenljivi naglasni tip imenica u suvremenim priručnicima hrvatskoga jezika:

– promjena tona: *ròk – ròka – ròkovi; gròš – gròša – gròševi; vâl – vâla – vâlòvi; stúp – stúpa – stúpovi/stùpovi/stùpovi; pòlje – pòlja – pòlja/pòlja; sèlo – sèla – sèla/sèla; gòra – gòre; /vòda – vòdi/vòdi – vòde*

– promjena tona i trajanja: *róg – ròga – rògovi/rògovi; stól – stòla – stòlovi; lònac – lónci; nòc – u nòci – nòci; grána – gránu – gráne – gránama/gránama; gláva – glávi/glávi – glávu – gláve – glávama/glávama*

– promjena mjesta: *život – živòta; prèzime – mn. prezimèna*

– promjena mjesta i tona: *ràme – mn. ramèna*

– promjena mjesta i trajanja: *jùnāk – junáka*

– promjena mjesta, (predvidljivo) tona i trajanja: *vrijéme – vrèmena – vremèna.*

Uzorci u kojima su predvidljive naglasne preinake – naglasne konstante, primjerice promjene tona u L jd., u GDLI mn. određenih imenica, V jd. i G mn. imenica, kraćenja u zamjenu, duljenja pred skupom sa sonantom, izdvojeni su iz promjenljivoga tipa. Predvidljive naglasne preinake iz općih pravila prikazane su ovim uzorcima:

⁸ U knjizi *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku* govori se o dva tipa, promjenljivome i nepromjenljivome, a predvidljivo je dijelom svrstano u nepromjenljivo. Ondje su zabilježena 24 uzorka imenica, a 67 uzoraka ukupno.

⁹ Takvom se terminologijom i mi služimo pa su zato brojni „tipovi” u starijoj literaturi pod navodnicima, riječ je zapravo o naglasnim uzorcima pojedinoga tipa.

¹⁰ Ovdje donosimo primjer imeničnoga korpusa, jer je najbrojniji i Klaić je o tome ponajviše pisao, no jednako se može pristupiti i ostalim vrstama riječi.

– prema pravilu L jd., GDLI mn.: *sât – o sátu – sâti – sâtī – sâtima*; *stvâr – u stvári – stvárima*; *òko – òčijū – òčima*

– prema pravilu V jd.: *žèna – žèno*; *čòvjek – čòvječe*; *slobòda – slobòdo/slòbodo*

– prema pravilu G mn.: *jèlen – jèlènā*

– prema kraćenju u zamjenu: *prâse – prâseta*; *čeljâde – čeljâdeta*; *zêc – zêčevi*; *bûbanj – bûbnjevi*

– prema duljenju pred sonantom: *sòlad – sòlda*

– kombinacijom (navedenih) pravila: *òvan – óvna – óvnovi/òvnovi*; *pàlac – pâlca – pâlčevi/pâlci*; *grâd – u grâdu – grâdovi*; *pójam – pójma – pójme – pójmovi/pójmovi*; *dijète – djèteta – dijète*; *sèstra – sèstro – sestárā*; *kòsac – kòšće – kòsācā*; *tuđīnac – tuđīnče/tuđīnče – tuđīnācā/ tuđīnācā*; *kòrāk – o kòrāku/ korāku – kòrakā/korākā...*

Promjene naglasaka kakve su zabilježene u primjerima *slobòda – slòbodo*, *kòrāk – o korāku* danas su već stilski obilježene. Preinake *tuđīnac – tuđīnče – tuđīnācā* nisu zabilježene u priručnicima, no proširene su u uporabi i u skladu su s pravilom o prevagi silaznoga tona u V jd. i G mn., nose oznaku „razgovorno”.

U tzv. klasičnome modelu, Karadžić-Daničić-Maretićevu, prikazano novom metodologijom, prepoznali smo tridesetak uzoraka koji nose tipološku značajku „prave” promjenljivosti¹¹:

– promjena tona: *vèpar – vèprovi*; *gròš – gròša – gròševi – gròšèvā*; *vâl – vâla – vâlovi – vâlòvā*; *stúp – stúpa – stúpovi* i *vír – víra – vírovi*; *zvòno – zvòna – zvòna*; *bèdro – bèdra – bèdra*; *pčèla – pčèle*; *vòda – vòdi – vòde* i *djèca – djèci*; *gláva – glávi – gláve – glávama*; *lânac – lânci*; *mòmak – mòmci*; *sòlad – sòlda*; *mèso – mèsa – mèsa*

– promjena tona i trajanja: *ròg – ròga – rògovi/ròzi*; *stól – stòla*; *lònac – lónci*; *grána – gráni – grâne – grànama*; *nóc – u nòci – nòci*; *gvòžđe – gvòžđa*; *čvórak – čvòrkovi*

– promjena mjesta: *život – živòta*; *kòtalac – kòtaoca*

– promjena mjesta i tona: *ràme – ramèna*; *planina – plàninu – plànine*; *čòvek/ čòvek – čòvèka*

– promjena mjesta i trajanja: *jùnāk – junāka – V mn. jùnāci*; *táne – táneta – N pl. tanèta*

¹¹ Masnim su slovima označeni uzorci koje ne nalazimo u suvremenim priručnicima hrvatskoga jezika.

– promjena mjesta, tona i trajanja: *vréme – vrèmena – vremèna; đīnār – đīnāra – o dināru – dināri – dinārīma; krāj – kràja – kràjevi – krajévā – krajèvima; jūne – jùneta – jūne – junèta.*

Ostale se preinake mogu prepoznati po općim pravilima (određenih padeža: L jd. i GDLI mn., V jd. i V mn., G mn., očekivana kraćenja i duljenja) pa su dijelom predvidljivo promjenljivoga tipa: *sāt – o sātu – sāti – sātī – sātīma; stvār – u stvári; òko – òcima; bōlèst – o bolèsti – bolèstī – bolèstīma; pāmēt – o paméti – paméti – pamétīma; žèna – žèno – žène – žène; sèstra – sèstro – sestārā; kòrāk – o koráku – korákā; tuđīnac – tuđīnče – tuđīnācā; kòsac – kòšče – kòsci – kosācā – kòsci; prāse – prāseta; čeljāde – čeljādeta; dète – dèteta – dète; grād – u grādu – grādovi – gradóvā – gradóvima/grādovīma...*

Dakako da prepoznamo i uzorke i distribuciju koji su prostorno i vremenski raslojeni (*gvožđe, solad, dinar, kotalac* i sl.). Danas je stilski obilježeno: *u kamènu; u mladòsti; kestènā, prijatèljā, prijatèljīma* i sl., s tim da je i Karadžić naznačio da može biti i *u grèbenu* i *grèbènā*. Tipologija se također nepotrebno opterećivala (ne)stalnošću zanaglasnih dužina (*rāzbōj – rāzboja; zástorak – zástōrka*). Neki su uzorci ostali izvan hrvatskoga standardnog jezika: *đīnār – dināri*¹²; zatim promjena mjesta i tona u imenica muškoga roda: *čovèk – čovèka*¹³; preinaka mjesta u uzorku *kotalac – kòtaoca; prèzīme* kao naglasno nepromjenljiva i sl. Preinaka *prèzīme – prezīmèna* poslije se našla kod J. Matešića (1970: 124) koji je prikazao istu promjenu u primjeru *dūgme – dugmèta*. Ugledajući se na Maretićev (1963: 181) zaključak o nemetatoniji u A jd. u imenica koje znače „kakvo čeljade ili životinju”, u starijim su priručnicima uvrštene u zasebnu jedinicu imenice *būha, mùha, màzga, pčèla* i sl., od jedinice *gòra* razlikuje se samo A jd. koji ne metatonira. Stariji priručnici zasebno grupiraju i imenice koje imaju naglasak na drugome slogu, no istih su promjena kao i imenica *gòra*, naglasak je u AV jd. i u NAV mn. metatoniran, čelni: *ljepòta – ljèpotu – ljèpoto – ljèpote – ljepòtama (brzina, čistina, visina, dolina, živina...)*. U suvremenim priručnicima takva promjena drži se obilježenom, knjiškom i zastarjelom (*plāninu, srāmotu, dōlinu*). Danas se u uporabi i priručnicima jednako naglasno ponaša i imenica *gòra* i imenica *vòda*, s tendencijom dokidanja metatonije i u A jd. Neki su uzorci u uzroku u hrvatskome standardu (*mèso – mésa; sèlo – sèla, pòlje – pòlja; planīna – plānīne*), a u neke je posumnjao već i Daničić (*sòlad – sòlda*). Promjena tona samo u množinskim padeži-

¹² Takvu naglasnu smjenu Daničić bilježi još samo za imenicu *kòmād*. U Maretića je *đīnār – dināri*.

¹³ Pored imenice *čovèk* Daničić je zabilježio i dubletu *čovèk*. Promjenu *čovèk – čovèka* nose još samo neka vlastita imena: *Miloš – Milòša* i *Uroš – Uròša* (što se u srpskome jeziku nazire i iz prezimena *Milòšević, Uròšević*).

ma u jednosložnih imenica s kratkosilaznim naglaskom (*ròk – ròka – ròkovi*) nije zabilježena u starijim priručnicima, napominje se tek da je moguće u dvo-složne *vèpar – vèprovi*.

Klaićeva naglasna tipologija iz današnjega kuta

U Klaićevu priručniku, izdvajanjem promjena koje su predvidljive, dolazimo do 27 uzoraka/podtipova, nešto manje nego u Daničića jer je Klaić donosio dublete kod intersilabičkih preinaka u L jd. (*o dináru i o đināru; o bolēsti i o bōlesti; o pamēti i o pāmēti...*) i GDLI mn. (*gradóvā i grādóvā, gradóvima i grādovima; bolēstī i bōlestī, bolēstima i bōlestima...*) te je prepoznavao ono što je uobičajeno u „zapadnoj novoštokavštini” (*čovjek – čovječe; prèzime – prezimèna...*). Klaićev promjenljivi naglasni tip imenica i njegovi podtipovi izgledaju ovako:¹⁴

– promjena tona: *gròš – gròša – gròševi i vèpar – vèpra; sāt – sāta – sātovi i sātovi; stúp – stúpa – stúpovi (stúpovi); pòlje – pòlja – pòlja; sèlo – sèla – sèla/sèla; pčèla – pčèle; vòda – vòdi/vòdi – vòdu – vòde; lánac – lānci*

– promjena tona i trajanja: *róg – ròga – rògovi/ròzi; stól – stòla – stòlovi; lónac – lónci; nóc – u nòci – nòci; gláva – glávi/glávi – gláve – gláve – glávama i óvca – óvce – óvcama; gvòžđe – gvòžđa (okovi); mòmak – mòmci/mómci – momákā*

– promjena mjesta: *život – živòta; prèzime – prezimèna/prèzimena*

– promjena mjesta i tona: *ràme – ramèna; planina – plāninu – plānine; visina – vīsini/visini – vīsину/visinu – vīsino/visino – vīsine/visine*

– promjena mjesta i trajanja: *jùnāk – junáka – V mn. junáci; misiōn – misióni; táne – táneta – tanèta*

– promjena mjesta, tona i trajanja: *vrijéme – vrèmena – vremèna; đinār – đināra – o dináru/đināru – đinári (konkretan novac) – dinárima; čeljáde – čeljádeta – čèljáde; júne – jùneta – júne – junèta.*

Ostale se (pretkazive) preinake mogu prepoznati po općim (nabrojanim) pravilima: *sāt – o sātu – sāti – sātī – sātima; stvâr – u stvári; ðko – òčijū – òčima; žèna – žèno – žène – žène; náda – nádo – náde – nāde/nāde; bubamára – bubamāro; čòvjek – čòvječe; jèlen – jèlènā; práse – pràseta; òvan – óvna – ònovi i sinòvac – sinóvca – sinóvci; pàlca – pàlca – pàlčevi/pàlci; zèc – o zècu – zèčevi i búbanj – búbnjevi; ckā – ckē; dijéte – djèteta – dijéte; pójam – pójma – pójme – pójmovi; kāmēn – na kamènu/kāmenu; sèstra – sèstro – sestárā; slòbòda – slòbodo; bōlēst –*

¹⁴ Masnim su slovima označeni uzorci koje ne nalazimo u suvremenim priručnicima hrvatskoga jezika.

o bolèsti/bòlesti – bolèstī/bòlestī – bolèstima/bòlestima; pàmēt – o paméti/pàmēti – paméti/pàmēti – pamétima/pàmētima; grád – u grádu – grádovi – gradóvā/grádōvā – gradóvima/grádovima; prījatelj – prījateljā/prījateljā – prījateljima/prījateljima; gòlūb – golubóvā – golubòvima; kòsac – kòšće – kòsācā/kosācā; kòrāk – o kòrāku/korāku – kòrākā/korākā; tuđinac – tūđinče – tūđinācā...

Pokušaj smanjivanja broja tipova i uzoraka analizom proklize iz 1963. Klaić nije detaljnije razrađivao pa u priručniku iz 2013. iščitavamo klasičnu metodologiju s ponekim odmacima. Takav je pristup razumljiv jer se Klaićev pedagoški pokušaj smanjenja broja tipova nije smatrao najboljim već u vrijeme svoga nastanka (Babić 1968). Naime, Klaić je 23 „tipa” imenica muškoga roda sveo na četiri „tipa” polazeći od proklize, osvrćući se na povijest jezika i na dijalekte. Analizom „tipova” *rāt*, *grād*, *dvōr* i *vranac* u njihovu odnosu s proklitikama uočen je model u koji se mogu uklopiti ostale preinake (npr. *rāt* – *ù rat* = *jèlen* < *jelèn*; *grād* – *ù grād* = *slūčāj* – *slūčāja*; *ù dvōr* – *iz dvōra* = *sèljāk* – *seljāka*). Prenošenje naglasaka (iskonskoga ili akutskoga) na proklitiku zahtijeva dobro poznavanje povijesti jezika tako da se to sažimanje ne doima šire uporabljivim¹⁵, posebice danas kad je prenošenje neobvezno i kad se ne prenosi uvijek dosljedno iskonski ili akutski. Klaić je takve podatke zasigurno trebao jer je to zahtijevao posao kazališnoga lektora. Njegovi su radovi do danas ostali jedini koji se sustavno bave proklizom suvremenoga hrvatskog standardnog jezika.

Prenošenje naglasaka na proklitiku tipološki je Klaić detaljno razrađivao u svojim člancima: kratkosilazni dolazi u „tipovima” *bōj* – *bōja*, *grād* – *grāda*, *kōst* – *kōsti*, *stvār* – *stvāri*, *kāmēn* – *kāmēna*, *lākat* – *lākta* (im. s nepostojanim *a*), *gláva* – *glāvu*, *vōda* – *vōdu*, *mlādōst* – *mlādosti*, *čèljūst* – *čèljūsti*, *rāvan* – *rāvni*, *òko*, *sŕce*, *ljèto*, *ùho*, a kratkouzlazni u ovima: *dōm* – *dōma*, *grōš* – *grōša*, *pūt* – *pūta*, *pās* – *psā*, *mjēd* – *mjēdi*, *brātić* – *brātića*, *lāda*, *kūca*, te imenicama *dnò*, *tlò*, *zlò*, *māti*, *jèzero*, *òstrvo*.¹⁶ Mnogi su jezikoslovci u to vrijeme upozoravali na nužnost prebacivanja naglasaka, posebice s jednosložnih i dvosložnih riječi, upućujući na Karadžić-Daničićev propis.¹⁷ B. Klaić (Klaić 1954, 1957c) upozoravao je na diferenciranje koje je povezano s preskakivanjem naglasaka, i to na primjeru prijedložnoga izraza *nā trāg* i priloga *nātrāg*, pa preporučuje nepreneseni naglasak *na trāg* „zbog jasnoće teksta”, te na primjeru *jūtro* kada znači kompleks zemljišta (*òd jutārā*) ili dio dana (*iz jutra*) (Klaić 1958e). S time se tad nisu svi složili jer su težili beziznimnomu prenošenju, išlo se toliko daleko

¹⁵ Proklizom se bavio i Z. Junković koji je predložio i nov način leksikografske obrade natuknica u kojima bi dolazilo samo najobavjesnije, a naglasno su to prijedložni izrazi: primjerice *dō mjesēca*, iz čega se nameće naglasak bez prijedloga *mjēsēca*, a onda i N jd. *mjēsēc*. (Junković 1970: 6).

¹⁶ Klaić 1958a, 1958b, 1958d, 1958e.

¹⁷ Usp. Ivšić i Kravar 1955; Mulić 1955; Hraste 1964; Klaić 1954.

da se držalo boljim izmijeniti rečenicu (*Hajdemo po trágu*) negoli ogriješiti se o pravilo prenošenja naglasaka na proklitiku (Mulić 1955).

Prenošenje silaznih naglasaka na proklitiku, prikazano u svakome naglasnom uzorku i u Klaićevu priručniku iz 2013., potreban je podatak koji će danas ponajviše iskoristiti profesionalni govornici i glumci. Preskakivanje je u javnoj uporabi danas prihvaćeno bolje u glagola (*ně skāče, ně vjeruje, ně opsova*), a slabije u imenskim riječima, osobito trosložnim i višesložnim imenicama (broj slogova varira i u paradigmi riječi koja ima čestu proklizu, pr. *ù vlāk*, ali *u vlākovima*), stoga se ostavlja prostora i naglasnim jedinicama bez pomaka siline na proklitiku. Neprenošenje siline (*za mēne, u kūci...*) zadire u problem silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima govorne riječi, ali je u skladu s jakim tendencijama napuštanja neistoslogovnih preinaka u naglasnoj cjelini, što je danas i prevagnulo.

Zaključak

Komparativnom analizom naglasnih uzoraka zabilježenih s početka prošloga stoljeća i s početka ovoga stoljeća pokazali smo ono što je otklon od nasljedovanoga modela. Sve ono što je postojalo između najbolje oslikava rad B. Klaića jer je detaljno i sustavno bilježio uzorke i donosio ono što je bilo proširenije u njegovoj sredini, u „zapadnoj novoštokavštini”. Posao kazališnoga lektora usmjerio ga je detaljnome proučavanju proklize, onomu što je i danas u previranju i u velikome otklonu od onoga što je bilo sasvim uobičajeno „u visokoštokavskom smislu” na kazališnim daskama i u bilježnici jednoga kazališnoga lektora. Putovanjem u prošlost Klaićev se rad o naglasnoj normi pokazao kao stanica bez koje ne možemo uspješno istraživati naglasnu tipologiju.

Literatura:

- BABIĆ, STJEPAN. 1968. O Daničićevu naglasnom sustavu kao sustavu. *Jezik* XV/5. 150–157.
- BABIĆ, STJEPAN. 1981a. Daničićevi naglasni tipovi (jedan pogled s današnjeg gledišta). *Zbornik o Đuri Daničiću*. Zagreb – Beograd. 341–345.
- BABIĆ, STJEPAN. 1981b. Tvorba imenica nultim sufiksima. *Bilten Zavoda za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 4. 4–53.
- BELIĆ, ALEKSANDAR. 1914. *Акцентатске студије*. књ. 1. Српска крљевска академија. Beograd.
- BRABEC, IVAN; HRASTE, MATE; ŽIVKOVIĆ, SRETEN. 1966. *Gramatika hrvatskosrpskog jezika*. Školska knjiga. Zagreb.

- DANIČIĆ, ĐURO. 1925. *Српски акценнти*. Pr. Rešetar, Milan. Srpska kraljevska akademija. Beograd – Zemun.
- FINKA, BOŽIDAR. 1968. Prilog akcenatskoj tipologiji u imenica. *Jezik* XV/5. 143–150.
- FINKA, BOŽIDAR. 1969. Naglasna tipologija i njena primjena u standardnim rječnicima. *Jezik* XVII/2. 33–36.
- GREČL, DOMAGOJ. 1981. Naglasna klasifikacija imenica hrvatskoga književnog jezika. *Jezik* 28/4. 108–115.
- HAMM, JOSIP. 1967. *Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika za strance*. Školska knjiga. Zagreb.
- HAMM, JOSIP. 1967. *Grammatik der serbokroatischen Sprache*. O. Harrossowitz. Wiesbaden.
- HRASTE, MATE. 1964. O potrebi prenošenja akcenta na prijedlog. *Jezik* XI/5. 141–143.
- IVŠIĆ, STJEPAN; KRAVAR, MIROSLAV. 1955. *Srpsko-hrvatski jezik na pločama – Izgovor i intonacija s recitacijama*. Epoha. Zagreb.
- JUNKOVIĆ, ZVONIMIR. 1970. Naglasak na proklitici. *Jezik* XVIII/1. 4–14.
- KATIČIĆ, RADOSLAV. 1967. *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije*. Filozofski fakultet. Zagreb.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1953a. Akcentuacija u novom pravopisu Aleksandra Belića. *Jezik* I/5. 135–139.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1953b. Akcentuacija u novom pravopisu Aleksandra Belića. *Jezik* II/1. 10–13.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1954. Iz bilježnice kazališnog lektora. *Jezik* III/1. 1–6.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1955. O deklinaciji i akcentuaciji tuđica m. r. na samoglasnik. *Jezik* IV/2. 51–56.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1956. O deklinaciji i akcentuaciji tuđica m. r. na samoglasnik. *Jezik* IV/3. 72–76.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1957a. Iz bilježnice kazališnog lektora. *Jezik* V/5. 129–134.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1957b. Nama je u Kazališnoj akademiji potreban „starinski” akcent u lokativu jednine. *Jezik* VI/1. 3–8.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1957c. Varijacije na temu o prenošenju akcenta na proklitiku. *Jezik* VI/2. 53–56.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1957d. O akcentu genitiva množine dvosložnih imenica srednjega roda. *Jezik* V/4. 108–112.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1958a. Varijacije na temu o prenošenju akcenata na proklitiku. *Jezik* VI/3. 85–88.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1958b. Varijacije na temu prenošenja akcenta na proklitiku. *Jezik* VI/4. 124–125.

- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1958c. O akcentu aorista. *Jezik* VI/5. 129–136.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1958d. Varijacije na temu o prenošenju akcenata. *Jezik* VI/5. 154–155.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1958e. Varijacije na temu prenošenja akcenta na proklitiku. *Jezik* VII/1. 24–28.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1959. Varijacije na temu prenošenja akcenta na proklitiku (Svršetak). *Jezik* VII/3. 92–94.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1963. Jedan pedagoški pokušaj u akcentologiji. *Zbornik u čast Stjepana Ivšića*. Zagreb. 195–202.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 2013. *Naglasni sustav standardnoga hrvatskog jezika*. Ur. Smiljanić, Božidar. Nova knjiga Rast. Zagreb.
- MARETIĆ, TOMISLAV. 1931. i 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Matica hrvatska. Zagreb.
- MARTINOVIĆ, BLAŽENKA. 2011. Naglasak genitiva množine. *Tabula* 9. 114–126.
- MATEŠIĆ, JOSIP. 1970. *Der Wortakzent in der serbokroatischen Schriftsprache*. Carl Winter – Universitätsverlag. Heidelberg.
- MOGUŠ, MILAN. 1966. Današnji senjski govor. *Senjski zbornik* II. Gradski muzej Senj. 5–152.
- MOGUŠ, MILAN. 1967. Za novu akcenatsku klasifikaciju u dijalektologiji. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 10. Novi Sad. 125–132.
- MULIĆ, MALIK. 1955. Na trag pravilnom naglašavanju. *Jezik* III/5. 141–143.
- NEWEKLOWSKY, GERHARD. 1975. *Класификација српскохрватских именица по акцентским типовима*. Научни састанак слависта у Вукове дане 5. Beograd. 597–603.
- PAVIĆ, ARMIN. 1881. Studije o hrvatskom akcentu. *Rad JAZU* 59. 1–102.
- VUKOVIĆ, ZRINKA. 1978. O glagolskoj naglasnoj tipologiji. *Jezik* XXVI/2. 33–42.
- VUKUŠIĆ, STJEPAN. 1976. Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja imenica muškog roda na -ø. *Jezik* XXIII/3-4. 92–118.
- VUKUŠIĆ, STJEPAN. 1978. Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja imenica srednjeg roda. *Filologija* 8. 413–424.
- VUKUŠIĆ, STJEPAN. 1982. *Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja – stičkog i Daničićeva: Prilog za uporabnu normu hrvatskog književnog jezika*. Senjsko muzejsko društvo. Senj.
- VUKUŠIĆ, STJEPAN; ZORIČIĆ, IVAN; GRASELLI-VUKUŠIĆ, MARIJA. 2007. *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- ZORIČIĆ, IVAN. 1990. *Naglasni odnosi i norma*. Školske novine. Zagreb.

Klaić's Pedagogical Attempt in Accentology

Abstract

Numerous accent “types” listed in detail for the first time in the works of Đ. Daničić motivated many works in accentology during the 20th century. Their primary aim was to render accent typology simpler and clearer and to warn about the (non)currentness of the prosodic patterns that were copied and passed on in literature for a long time. Inapplicable in a wider context, Daničić's accent typology motivated Klaić's (1963) attempt to reduce the number of types, starting with the shifting of stress to the proclitic, referring to the history of the language and the dialects. Due to the fact that the shift of stress to the proclitic requires a good knowledge of the history of the language, this contraction does not seem widely usable. However, it certainly raises currently relevant questions: the issue of stress shifting to the proclitic and the question of the number of patterns of the variable accentual type. By analysing Klaić's accent typology, which arises from his work, we want to show how much it moved away from Daničić's typology and how close it is to today's outlines.

Ključne riječi: Bratoljub Klaić, naglasna tipologija, prokliza

Key words: Bratoljub Klaić, accent typology, stress shifting